

1. סיכום הממצאים בארכיונים של משרד החוץ והסוכנות היהודית

אפרים זדוף

החומר הארכיוני שנבדק

רוב התיקים שנבדקו שייכים לאוסף תיקי ההתכתבות של משרד החוץ הנוגעים לארגנטינה מהשנים 1975-1985, המופקדים בארכיון המדינה.¹ אף הסוכנות היהודית לישראל נענתה לבקשת נציג הוועדה לאפשר את העיון בתיקים של מחלקת העלייה שלה כדי ללמוד על תהליך ה"מילוט" – הוצאת אנשים בסיכון מארגנטינה באותן שנים. כדי להשלים את המידע על הנושאים הנלמדים יש להרחיב את העיון בתיקים הנוגעים לאורוגואי ברזיל ופרגוואי של אוסף משרד החוץ, ובתיקים של מחלקת עליית הנוער של הסוכנות היהודית,² שטרם נבדקו.

החומר הארכיוני הכלול בתיקים שנבדקו מכיל דוחות מהעובדים בארגנטינה למשרדים הראשיים בירושלים, התכתבות שוטפת ובתוכה בקשות והנחיות לפעולה, התכתבות עם השלטונות, רשימות שמיות ודוחות שנערכו בשגרירות וכאלה שהתקבלו מגורמים שונים כגון מוסדות קהילתיים מקומיים,³ ארגונים יהודיים עולמיים וארגונים ארגנטינאים ושל מדינות אחרות⁴ בדבר הפרת זכויות האדם ושמותיהם של קורבנות. כמו כן יש תיקים אישיים על חלק מהמקרים עליהם הוגשה תלונה לשגרירות.

בעלי התפקידים באותן שנים

בתקופה הנדונה עמדו בראש שגרירות ישראל בארגנטינה השגרירים רם נירגד (מ-1974 עד אמצע ספטמבר 1979), דב שמורק (מאמצע מאי 1980 עד סוף 1985) ומאז אפרים טרי. בין נירגד לשמורק שימש הרצל ענבר כממונה על השגרירות. בכל אותן שנים טיפלו בנושא בין יתר האנשים ובפרקי זמן שונים, רן קוריאל, פנחס אביבי, סמי עמית ודוד מורג. נושאי התפקידים במשרד בירושלים המעורבים בעניין היו, בין היתר, ישעיהו ענוג, א. ערמון, ז. שניאורסון, מנחם כרמי, נחמיאס, יואל בר-רומי וחנן עולמי. שרי החוץ היו: יגאל אלון, משה דיין ויצחק שמיר. בסוכנות היהודית בארגנטינה היו השליחים של מחלקת העלייה דני ריקנטי, דרור אלעזר וחיים מן, והם טיפלו באופן אישי בהעלאתם של האנשים בסיכון. בעלי התפקידים במשרד הראשי של מחלקת העלייה בירושלים היו יהודה דומיניץ, סמנכ"ל המחלקה, ויהושע וולברג, ראש המדור

¹ על פי חוק הארכיונים חסומים תיקים אלה בפני עיון הציבור עד לפחות 30 שנה משנת סגירתם. אולם משרד החוץ נענה לבקשתה של הוועדה ואפשר לי לעיין בהם כנציג שלה. הנהלת משרד החוץ נענתה גם לבקשת הוועדה והסכימה שלאחר פרסום דו"ח הוועדה יורשה לעיין בתיקים גם לחוקרים חיצוניים.

² ראו דוגמה לטיפול של עליית הנוער בהעלאת צעירים מתחת לגיל 18 בסיכון ב: הסוכנות היהודית, מחלקת העלייה, המשרד בארגנטינה, מיכל 331 תיק 2340, איתן קופרמן, בואנוס איירס אל שרגא עדיאל, מנכ"ל מחלקת עליית הנוער, 2.9.1976; בין דומיניץ לרקנטי, 2.9.1976, 3.9.1976.

³ הכוונה בעיקר לארגון הגג של יהודי ארגנטינה: Delegación de Asociaciones Israelitas Argentinas – DAIA (נציגות הארגונים היהודים הארגנטינאים) – דא"א. לדוגמה ראו: א"מ חצ 7042/4 ובו רשימת נעדרים שהכינה דא"א ושהיתה מעודכנת ל-31.3.1978.

⁴ ראו, לדוגמה, רשימות עצורים ונעלמים שהתקבלו משגרירות ארה"ב בתאריכים שונים כגון: Argentine Information Service Center, Partial List of Victims of Repression in Argentina, 1977; Argentina: Individuals Abducted or Under Arrest as of March 1978, א"מ חצ 7042/1. גם רשימות מאת הליגה נגד השמצה של בני ברית - ADL, א"מ חצ 7041/12.

לאמריקה הלטינית. ראש אותה מחלקה היה רפאל קוטלוביץ', ויושבי ראש ההנהלה הציונית היו יוסף אלמוגי ואריה דולצין.

תחת השלטון הצבאי

שנות שלטונה של איסבל פרון אופיינו באי סדר ציבורי ובמאבק אלים בין כוחות מחתרתיים מהשמאל וכוחות פרה צבאיים מהימין.⁵ מאבקים אלימים לוו, בין היתר, בהרעת היחסים עם מדינת ישראל והחרפת האנטישמיות ברשות הרבים. עד להפיכה הצבאית ב-24 במרס 1976 השגרירות היתה עסוקה, בין היתר, במעקב צמוד אחר תופעות אלה, בנסיון להשפיע על הממשל ולהביא למיתון ההתקפות האנטישמיות כמו גם ליצירת מודעות, אצל גורמים שונים בעולם, על תופעת האנטישמיות שהחלה להעמיד בסכנה את שלום היהודים במקום.⁶ בימים הראשונים לאחר ההפיכה, ראשי הצבא שתפסו את השלטון העבירו לשגריר ישראל מסרים של רצון טוב, הם הביעו עניין בהמשך הקשרים הידידותיים בין צבאותיהן של שתי המדינות ובשינוי הגישה העוינת כלפי ישראל שאפיינה את המשטר הקודם, וכן למנוע את תופעת האנטישמיות.⁷

בחודש מאי 1976 ביקר בארגנטינה סגן המנהל הכללי לאמריקה הלטינית של משרד החוץ א. עברון והתקבל, יחד עם השגריר נירגד, על ידי נשיא המדינה הגנרל וידלה (Videla). זו היתה ככל הנראה מחווה כלפי ישראל שכן עד אז התקבלו על ידי הנשיא רק נציג ממשלת ספרד ומפקד חיל הים של ונסואלה. נירגד ציין בדיווח שלו שפגישה זו התקיימה, ככל הנראה, כמחווה באמצעותה ניסה Videla להזים את ההאשמות שהוטחו בארגנטינה על ניהולה של מדיניות אנטישמית, וכן קיווה שישראל תדווח לידידותיה בעולם על "מצבה האמיתי" של ארגנטינה.⁸ באותם חודשים ידעו כבר אנשי משרד החוץ והסוכנות היהודית שיש לטפל במילוטם של אנשים בסכנה, שפנו כבר בימים הראשונים לאחר ההפיכה בבקשה לסיוע. אולם לכולם לקח מספר חודשים להבין את ממדי המתקפה שהתנהלה כנגד האוכלוסייה האזרחית בארגנטינה ואופייה. החומר שנבדק מאשר את הנאמר בעדויות שהובאו בפני הוועדה כי במשך זמן רב אזרחי ארגנטינה סברו שאלפי האנשים שנעצרו בהליכים לא חוקיים, הוחזקו במקומות שונים וכי בסופו של דבר יינתן להם מעמד חוקי של אסירים.

הטקטיקה המוצלחת שניהלו הכוחות שתפסו את השלטון שכללה זריית אינפורמציה כוזבת ובעיקר העלמת כל מידע אודות רובם של אלפי אנשים שנחטפו, הביא לחיזוק האשליה בקרב קרובי המשפחה של הנחטפים ואנשי השגרירות, כי החטופים עודם בחיים. ככל הנראה, הפעם הראשונה בה רם נירגד הבין את המתרחש היה בנובמבר 1977, עת שנפגש עם שר הפנים

⁵ ראו לואיס רוניגר ומריו שניידר, "שלטון צבאי ופוליטיקה בארגנטינה במאה ה-20 בצל האירועים בשנים 1976-1983", באתר באינטרנט של הוועדה הבין משרדית בעניין הנעלמים היהודים בארגנטינה, <...>.

⁶ ראו לדוגמה: א"מ חצ 6477/2, 8516/5 ו-8516/6, ארגנטינה – יהדות, ינואר 1974 – דצמבר 1975. ראו דו"ח של נירד על האנטישמיות בארגנטינה והצורך לחזק את ההגנה מפניה, הסוכנות היהודית, מחלקת העלייה, המשרד בארגנטינה, מיכל 330 תיק 2338, 11.8.1975.

⁷ א"מ חצ 8478/1 יחסים מדיניים עם ארגנטינה בדרג ממשלתי 1976-1977, ושם נירגד אל משה"ח בירושלים, 24.3.1976. בו מדווח על פגישה עם Massera. מסר זה הועבר גם אל ראש אגף המודיעין בצה"ל אלוף שלמה גזית מאת ראשי הצבא בארגנטינה באמצעות נספח צה"ל בבואנוס איירס באותו היום, בו התחוללה ההפיכה, 24.3.1976; נירגד אל משה"ח בירושלים, 4.5.1976, בו מדווח על פגישה עם שר הפנים General Harguindeguy שהיה לפני כן ממונה על האספקה לצבא ארגנטינה.

⁸ א"מ חצ, 8478/1, עברון אל משרה"ח, 13.5.1976, נירגד אל הנ"ל, 14.5.1976.

הארגינדגי (Harguindeguy).. בפגישה זו העלה נירגד את בעיית הצבעותיה של ארגנטינה נגד ישראל במסגרות בינלאומיות, ואת גורלם של העצורים הרשמיים והחטופים. תשובתו של שר הפנים רמזה שהאנשים האלה אינם עוד בחיים ואולי היתה זו הפעם הראשונה שנירגד הבין את מסע הרצח שניהל השלטון כנגד אזרחים.⁹

המסע שניהל השלטון על זרועותיו השונות נגד האוכלוסייה העמיד את המוסדות הישראליים בפני הצורך לטפל בשלושה סוגים של קורבנות:

- א. אנשים שהיו נתונים לסיכון של מעצר או אולי חיסול. בקטגוריה זו יכלו להיות אנשים שהיו מעורבים בפעילות המתנגדת לשלטון בדרכים אלימות, או אלה שהיו מעורבים בפעילות פוליטית או רעיונית לא אלימה. כמו כן היו גם בסיכון אנשים שהיו קרובי משפחה, ידידים או שהיו רשומים בפנקסיהם של אנשים שנעצרו, נחטפו או אף נהרגו על ידי כוחות הביטחון. על פי שיטות הפעילות של השלטון היו נלקחים לחקירה, ממנה לפעמים לא היתה חזרה, מעגלים חברתיים רחבים מסביב לאותם אנשים שנתפסו. לפעמים היו גם אנשים שנחטפו ונחקרו בעינויים ולאחר שחרורם חששו פן יעצרו שוב ועל כן רצו להימלט.
- ב. אנשים שנעצרו באופן חוקי או שתחילה נחטפו ובגלל סיבות כלשהן קיבלו עם הזמן מעמד של אסירים חוקיים.
- ג. אנשים שנחטפו וקרוביהם לא ראו אותם עוד. במקרים מסוימים התקבל עליהם מידע מפי אנשים שהיו יחד אתם באותם מחנות מעצר לא חוקיים, אך שוחררו.

מבצע "מילוט"

על מנת לטפל באנשים שהיו צריכים לעזוב את ארגנטינה נוצר שיתוף פעולה בין הסוכנות היהודית ומשרד החוץ. בחודשים פברואר-מרס 1976 קבעה מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית נוהל לטיפול בנמלטים מארצות דרום אמריקה, ועשרים יום לפני ההפיכה הצבאית, ב-4 במרס 1976, שלח מנהל המחלקה, יהודה דומיניץ, לשליח שלו בבואנוס איירס, דניאל ריקנטי, הנחיות מפורטות לביצוע המילוט.¹⁰

ב-2 במאי באותה שנה התקיימה בלשכתו של הסמנכ"ל לאמריקה הלטינית במשרד החוץ ישעיהו ענוג ישיבה בהשתתפות אנשי מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית וגורמי ביטחון, בה הוחלט על העקרונות לטיפול בנמלטים מארגנטינה והעלאתם לישראל. אחד העקרונות הבסיסיים של הטיפול היה שמקבלים יהודים על פי הגדרתו של חוק השבות ובני משפחתם. שיתופם של כוחות הביטחון בדיון היה נחוץ עקב הערכות שקבעו כי בין האנשים המבקשים להימלט לישראל עלולים להיות כאלה העונים את המדינה, או כאלה שימשיכו לקיים פעילות מחתרית כלשהי. ההנחיות שנקבעו לפעילות זו אושרו על ידי שר החוץ יגאל אלון.

⁹ כנ"ל, נירגד אל משה"ח, 10.11.1977. וכאן הוא מדווח על פגישה עם שר הפנים Harguindeguy.

¹⁰ ארכיון הסוכנות היהודית לישראל (להלן: הסוכנות היהודית), מחלקת העלייה, העלייה מארגנטינה, מיכל 670 תיק 899, דומיניץ אל ריקנטי: "הנחיות למילוט", 4.3.1976; כנ"ל, "נוהל טיפול בנמלטים מארצות אמד"ר", פברואר-מרס 1976.

מבצע המילוט הסתמך על אורוגואי וברזיל כארצות מעבר. למרות שהמשתתפים בדיון אצל ענוג היו מודעים לחשש שעלולה להיווצר מכך הסתבכות דיפלומטית עם אותן מדינות, הוחלט לקחת את הסיכון על סמך נימוקים "מסורתיים ולאומיים".¹¹

ניתן לחלק את האנשים שהיו צריכים להימלט מארגנטינה לשני סוגים. הנושאים דרכונים ארגנטיניים בתוקף ושלא היו להם ידיעות על סכנה ודאית שנשקפת להם מהמטרה במעברי הגבול. הם היו יוצאים ישירות לישראל ללא טיפול מיוחד של אנשי הסוכנות היהודית והמחלקה הקונסולארית של השגרירות. אנשי הסוכנות היהודית נדרשו לזרז את הטיפול בבקשה לעלייה בלבד. הטיפול היה מורכב יותר אם הנמלט היה חסר דרכון. מכיוון שהפנייה לרשויות לקבלת דרכון היתה כרוכה בסיכון פן המבקש ייעצר (בארגנטינה הטיפול בהנפקת דרכון בידי המשטרה הפדראלית) המבקשים להימלט הסתמכו על נוהג קיים עשרות בשנים שאפשר את היציאה מארגנטינה לארצות גובלות בתעודת זהות בלבד. על כן האנשים יכלו לצאת ולהגיע לאחת מארצות המעבר הגובלות בכוחות עצמם, ולפעמים בסיוע הצוותים הישראליים. שם היה מקבל מידי הקונסוליה תעודת מסע ישראלית חד-פעמית כדי להגיע לישראל. נציגי שני הגורמים הישראליים שטיפלו במילוט – הקונסול או השגריר ושליח העלייה בבואנוס איירס – היו צריכים לאשר את המועמד למילוט.¹²

מידת התמיכה של הסוכנות היהודית בנמלטים היתה אחת השאלות שהועלתה בעניין המילוט ושסביבתה התגלעו חילוקי דעות. אלה שנסעו לישראל במעמד של עולה קיבלו את כל התמיכה הנהוגה למעמד זה, שכללה כיסוי הוצאות טיסה וטיפול בשלבי הקליטה השונים בישראל.¹³ הנמלטים שלא הסכימו לנסוע במעמד זה, הן משום שלא היו בטוחים שירצו להישאר בישראל והן מכיוון שלא רצו לשרת בצבא לאחר שנה מיום הגעתם, היו צריכים לנסוע עם אשרה של תייר ולכסות בעצמם את הוצאות הנסיעה. הבעיה התעוררה עם האנשים שלא רצו ליטול מראש את המחויבות של העלייה אך ידם לא היתה משגת את כיסוי ההוצאות. שליח העלייה רצה להחמיר בהחלטה ולא לתמוך כספית באותם האנשים שלא היו מוכנים לנהוג במחויבות הנדרשת כלפי המדינה שמצילה את חייהם. לעומתו סברו הממונים עליו בירושלים ואנשי השגרירות שאין לכפות על האנשים החלטה ברגע של מצוקה ולאפשר להם להגיע לישראל בתנאים נוחים שיאפשרו להם להחליט על גורלם ללא לחץ של סכנת חיים. הם הציעו שתוענק לאנשים אלה אשרה של "עולה בכוח" (פוטנציאלי – א/1) שהיתה מקנה סיוע מסוים אם כי מופחת. לאחר תקופה מסוימת המקלים הכריעו את הכף, גם כשידעו שחלק מהנמלטים האלה מתייחסים לישראל כארץ מעבר בלבד.¹⁴

¹¹ כנ"ל, ישעיהו ענוג אל מנכ"ל משה"ח, 2.5.1976; דומיניץ אל רקנטי: הוראות פעולה במילוט (על סמך הסיכום הנ"ל), 4.5.1976; דומיניץ אל אלמוגי בו מידע את יו"ר ההנהלה הציונית בעניין, 4.5.1976.
¹² ראו: הסוכנות היהודית, מחלקת העלייה, עלייה מארגנטינה, מיכל 670 תיק 899; דוד מורג, שגרירות ישראל באורוגואי אל המחלקה הקונסולארית בירושלים, 21.6.1976, 8.9.1976; ריקנטי בבואנוס איירס אל וולברג בירושלים, 20.10.1976.
¹³ שליחי הסוכנות היהודית לא רצו להשתמש בכרטיסים המזולים שהיו משתמשים עבור עולים כדי לא לחשוף את פעילותם בפני השלטונות. על כן השתמשו בכרטיסים במחיר מלא. כנ"ל, דרור אלעזר אל נרקיס ודומיניץ, 7.7.1976. כמו כן ביקשו מהנציב העליון לפליטים באו"ם, שמושבו בז'נבה, שינפיק את הכרטיסים, והגזברות של הסוכנות היהודית בז'נבה החזירה את עלותם. כנ"ל, דומיניץ, ירושלים אל גזברות הסוכנות היהודית בז'נבה, 20.2.1977, הרצל ענבר, שגרירות ישראל בארגנטינה אל משה"ח, 8.3.1977.
¹⁴ הסוכנות היהודית, מחלקת העלייה, עלייה מארגנטינה, מיכל 670 תיק 899, ריקנטי אל דומיניץ, 17.12.1976; וולברג אל דומיניץ, 11.1.1977; דומיניץ אל רקנטי, 28.1.1977; ראו גם: כנ"ל, המשרד בארגנטינה, מיכל 331 תיק 2340, סיכום ישיבה בסוכנות היהודית בירושלים: "החזר הוצאות נסיעה לנמלטים", 20.12.1976.

קשה להעריך על סמך המקורות שנבדקו עד כה את מספר האנשים שניצלו במילוט במלוא ההיקף. התעודות שברשותנו הכוללות רשימה שמית של נמלטים בחלק מהתקופה הנדונה מצביעות על לפחות על 300 איש. על אלה יש להוסיף את הצעירים מתחת לגיל 18 שטופלו על ידי מסגרות עליית הנוער וכן האנשים שנסעו כשברשותם דרכון ארגנטיני בתוקף. רוב האנשים נמלטו בשנים 1976-1978. כבר באפריל 1976 היו רשומים בשגרירות במונטווידאו 12 מקרים של מילוט.¹⁵ לפי הדיווחים של השליחים ושל עובדי השגרירות זרם הנמלטים קטן מאז ראשית 1978 אולם הוא נמשך לפחות עד אמצע 1982.¹⁶

שחרור אסירים – "אופציה"

לעומת הטיפול הבלתי רשמי במילוט אנשים בסיכון, הטיפול באסירים או בנחטפים שהועלמו דרש פנייה רשמית בפני שלטונות ארגנטינה ועל כן נציגי הסוכנות היהודית לא היו מעורבים בהליכי השחרור. שחרורם של אסירים התבסס על סעיף 23 בחוקת ארגנטינה הקובע שבמצב חירום של המדינה ניתן לבטל את זכויות האזרח שמעניקה החוקה. הנשיא יוכל "לעצור אנשים ולהעבירם למקומות שונים במדינה בתנאי שאלה לא יעדיפו לצאת את גבולות ארגנטינה". משמעותו של סעיף זה היא שאסיר שהיה מקבל אשרת כניסה למדינה כלשהי, וששלטונות ארגנטינה היו מאשרים את הגירתו אליה, היה יכול להשתחרר מהכלא ולצאת מיד לאותה מדינה. אסירים יהודים ניצלו אפשרות זו והשתחררו מהכלא בזכות אשרת הגירה לישראל כבר ב-1975.¹⁷ אולם עם ההפיכה הצבאית במרס 1976 הוקפאה הזכות הזאת ל"אופציה" (כפי שכונה הליך זה) לצאת מהמדינה, שהופשרה רק בנובמבר 1977. באוקטובר אותה שנה, כשפורסמה הודעה רשמית על ההפשרה העתידית, הסמיך משרד החוץ הישראלי את השגריר נירגד לפנות לשלטונות בבקשה לשחרר אסירים על סמך חוק השבות בלבד.¹⁸

האפשרות להענקת אשרות כניסה לישראל והצורך לבחון את המועמדים הקנה לאנשי שגרירות ישראל את הזכות לבקר בכלא, במעמד של ביקור קונסולארי, אסירים שלא היו אזרחי ישראל. נימוק זה הוצג בפני סגן שר הפנים על ידי רם נירגד ורן קוריאל באוגוסט 1978 כשסגן השר טען בפניהם שאין לנציגי ישראל הזכות לבקר יהודים שהנם אזרחי ארגנטינה בלבד.¹⁹ הדיפלומטים הישראליים הורשו לבקר מאז דצמבר 1977 עשרות רבות של אסירים ואסירות יהודים, שבחלקם לא היו זוכים בדרך אחרת לקבל ביקור כלשהו. יתר על כן, בביקורים אלה, ומכיוון שהיו קונסולאריים, האסירים יכלו להיפגש עם המבקרים ללא מחיצות וביחידות, דבר שלא ניתן להם כשבאו לבקרים קרובי משפחה או רבנים.²⁰ כבר בסוף חודש דצמבר 1977 התפרסם שמתוך 10 בקשות ל"אופציה" שהוגשו על סמך אשרות הגירה של מדינות שונות ושאושרו על ידי השלטון, 3 היו יהודים שהורשו לצאת לישראל.

¹⁵ ראו א"מ חצ 8478, עופרי, שגרירות מונטווידאו אל משה"ח, 30.4.1976.

¹⁶ א"מ, חצ 8789, נירגד אל דומיניץ, 15.2.1978.

¹⁷ ראו עדותו של אבי בן שלמה (Max Abel Korilchik) בפני הוועדה בין משרדית שניתנה בירושלים ביום 16.4.2001.

¹⁸ א"מ, חצ 8478/10, שניאורסון, מנהל המחלקה לאמריקה הלטינית 2 אל ענוג, סמנכ"ל לאמריקה הלטינית, 14.10.1977; נירגד אל משה"ח, 20.10.1977; שניאורסון אל נירגד, 23.10.1977. הסוכנות היהודית, מחלקת העלייה, עלייה מארגנטינה, מיכל 670 תיק 899, ריקנטי אל דומיניץ, 31.10.1977.

¹⁹ א"מ, חצ 8789/8, נירגד אל משה"ח, 2.8.1978.

²⁰ א"מ, חצ 7042/9, עמית אל משה"ח, 1.7.1982.

על סמך התייעוד שנבדק נראה שבכל התקופה השלטונות אישרו 57 אשרות מתוך אלה שהעניקה ישראל. מתוכן 19 נוצלו לנסיעה לישראל (2 מאלה נשארו בתחנת מעבר באירופה בידיעה מראש של אנשי השגרירות למרות שהיו מחויבים שהיוצאים יגיעו לישראל) ו-8 נסעו לארץ אחרת.²¹ שאלת התנאים לנסיעתם של המשוחררים במסגרת ה"אופציה" לוותה באותם ויכוחים של המילוט באשר למעמדם של הנוסעים ולתנאים להם הם זוכים עקב כך. גם כאן היה ויכוח אם הסוכנות היהודית צריכה לשלם את הוצאות הנסיעה לאנשים שלא רצו לקבל את האזרחות הישראלית, כפי שקרה במקרי המילוט. גם כאן הדיון הוביל לשימוש באשרת א/1 כאפשרות נדיבה לסייע למשתחררים מהכלא.²²

לגבי כיסוי הוצאות הנסיעה, כפי שקרא עם הוצאת אנשים במסגרת המילוט, לא ניתן היה להשתמש בכרטיסים המוזלים שהסוכנות היהודית היתה משתמשת עבור עולים, כי לא רצו לחשוף יתר על המידה את מעורבותה בעניין. הסיבה לכך במקרה של היוצאים במסגרת ה"אופציה" היתה שהיו צריכים להראות את הכרטיס שלטונות ימים אחדים לפני השחרור והנסיעה. גם כאן כמו במילוט משרד החוץ הגיע להסכם עם הנציבות הבינלאומית העליונה לפליטים של האו"ם, שמושבה בז'נבה, שהיא תשלם את כרטיסי הטיסה, והסוכנות היהודית החזירה את הכסף באירופה.²³

ככל הנראה ישראל זכתה למעמד מיוחד בעיני שלטונות ארגנטינה במתן אישורים לאופציה, אולי יותר מאשר כל מדינה אחרת שפנתה בעניין זה. על כך נשמעות עדויות שונות מפי חברי ממשלת הגנרלים כגון שר הפנים הארגנטיני, הנשיא וידלה ועם ראש מטות הצבא ויולה (Viola),²⁴ מארגונים בינלאומיים שונים ומשגרירות אחרות שפעלו בתחום זה בארגנטינה. אנשי השגרירות הדגישו עובדה זו דווקא בגלל אי היותם האנשים למענם התערבו בפני השלטונות אזרחי ישראל, ואחדים מהם אף לא יהודים. לפי דעתם, יחס מועדף זה ניתן בגלל מדיניותה השקטה של ישראל כלפי ארגנטינה,²⁵ יחס של קירבה אישית בין השגרירים לבין מספר אנשי השלטון הצבאי,²⁶ ואף עקב רצונם של אלה האחרונים להיפטר מאנשים שהיוו מטרד עבור המדינה על ידי יציאתם לארץ רחוקה. החשיבות של המדיניות השקטה הוכחה בעת שאחד האסירים, לאחר שחרורו, החל לתת הצהרות על הדברים שהוא חווה בעת מעצרו בארגנטינה ועל הדברים המתרחשים בה. באופן כמעט מידי הקפואו השלטונות את ההליכים להמשך שחרורם של אסירים על פי בקשתה של ישראל.²⁷

²¹ א"מ, חצ 7042/1, רשימות עצורים ונעלמים שהתקבלו משגרירות ארה"ב, "אופציה לישראל (חוק 21.650 וחוקים קודמים)". יתר האנשים נשארו בארגנטינה.

²² ראו: הסוכנות היהודית, מחלקת העלייה, עלייה מארגנטינה, מיכל 670 תיק 899 כנ"ל, ריקנטי אל דומיניץ, 6.1.1978, כנ"ל, המשרד בארגנטינה, מיכל 332 תיק 2345, ריקנטי אל דומיניץ, 11.1.1978, (כאן ריקנטי מציע לא להשתמש בוויזה א/1, ושהאנשים שאינם רוצים לנסוע על בסיס חוק השבות שישלמו בעצמם את הכרטיס); כנ"ל, עלייה מארגנטינה, מיכל 670 תיק 899, דומיניץ אל נירגד, 9.1.1978, קוריאל אל משה"ח דומיניץ, 13.1.1978; כנ"ל, המשרד בארגנטינה, מיכל 332 תיק 2345 (דומיניץ, קוריאל וענבר תומכים ברעיון של הענקת ויזה א/1). כמו כן, א"מ, חצ 8789/8, "יהודים", ענבר אל משה"ח, 2.5.1978; ענוג אל נירגד, 3.5.1978; קוריאל אל ענוג, 17.10.1978.

²³ הסוכנות היהודית, מחלקת העלייה, עלייה מארגנטינה, מיכל 670 תיק 899, ריקנטי אל דומיניץ, 4.1.1978, 18.1.1978. ראו לעיל הערה 14.

²⁴ ראו לדוגמה: א"מ, חצ 8789/8, נירגד אל משה"ח, 4.4.1978; נירגד אל ענוג, 3.5.1978.

²⁵ א"מ, חצ 8789, נירגד אל ענוג, 19.5.1978.

²⁶ א"מ, חצ 8789, נירגד את משה"ח, 10.3.1978.

²⁷ מדובר על הצהרותיו של חקובו טימרמן לאחר שחרורו. א"מ, חצ 8789/9, ענבר אל משה"ח, 23.10.1979.

הטיפול בביקורם של האסירים ושחרורם זכה למאמצים מצדם של השגרירים והקונסולים, והם ראו במשימה קיום של מצוות "פדיון שבויים". נגד עיניהם ראו אנשים הסובלים בכלא מהשפלות ומאנטישמיות וחשו שהם מסוגלים לסייע להם ולהקל על סבלם. לפעמים בתי הכלא היו מרוחקים מעיר הבירה מאות קילומטרים והתנאים של הכניסה לבתי הסוהר עוררו חשש על ביטחונם האישי. יחד עם זאת, לא פעם נשמעת בדיווחיהם נימת אכזבה כשהאנשים שטופלו על ידם העדיפו, עם שחרורם בזכות התערבותם, לנסוע לארץ אחרת שהסכימה לקבלם על פני ישראל.²⁸

שחרורם של האסירים מופיע כנושא לדיון ברובם המכריע של הדיווחים על שיחות שקיימו השגרירים ויתר חברי הצוות הדיפלומטי בפגישותיהם עם פקידי הממשל, שרים, מפקדי זרועות הצבא והנשיא בעצמו. בדרך כלל בעלי התפקידים הארגוניים קיבלו כמובן מאליו שנציגי ישראל ידאגו לשלומם של יהודים. כשלעתים רחוקות בני השיח הללו דחו את הפניות בטענה שאלה אזרחי ארגנטינה בלבד ולא אזרחי ישראל ואל לה לישראל להתערב בענייני הפנימיים של המדינה, השתמשו הישראלים בנימוקים שונים כגון ההומניטארי, הדאגה אצל קרובי המשפחה הישראלים, הנכונות של ישראל לקבלם במדינה על סמך חוק השבות, ועצם העובדה שסבלם של היהודים בבתי הכלא מכופל בגלל האנטישמיות.²⁹

אסירים בלתי חוקיים - "הנעלמים"

הטיפול באנשים שנחטפו והועלמו על ידי הכוחות המזוינים השונים במדינה, כפי שקרה במקרי המאסר החוקי, יכול היה להיעשות על ידי אנשי השגרירות בלבד. אולם בשונה מהמצב עם האסירים, לגביהם נענו במידה רבה בקשותיהם של הדיפלומטים הישראלים, לגבי החטופים פניותיהם כמעט ולא הועילו לחלוטין.³⁰ המקרה היחיד בו ניתן אולי לחשוב שהפניות הישראליות סייעו היה של חקובו טימרמן אשר כעבור פרק זמן בו היה חטוף ונחשב לנעלם, הוכרז כאסיר חוקי ולאחר מכן הועבר למעצר בית (1977-1979). אולם קשה לקבוע האם היה זה הלחץ הישראלי שהשפיע, או הלחץ של ארה"ב יחד עם מידת פרסומו בעולם, וחילוקי הדעות בקרב אנשי הצבא בעצמם לגבי התועלת במעצרו מול הנזק שזה גרם לתדמיתה של ארגנטינה.³¹ מראשית ההפיכה החלו להצטבר בשגרירות בהדרגה תלונות על העלמתם של אנשים ועל כך שהשלטונות מכחישים כל קשר להיעלמות אלה. פניותיהם של ההורים אל השגרירות היו, בדרך כלל, לאחר שפנו לגורמים הרשמיים כגון תחנות משטרה, בסיסי צבא, בתי משפט (עם בקשה להוצאת צווי הבאה – Habeas corpus), הגשת תלונות בפני גורמים בינלאומיים לזכויות אדם ושגרירויות זרות שונות.

²⁸ לדוגמה ראו: א"מ, חצ 8794/21, שמורק אל משה"ח, 29.10.1981 (על המקרה של Débora Benchoam ששוחררה עקב התערבות ממושכת של ישראל ובסוף גם של ארה"ב, ושהעדיפה להגר לזו האחרונה); כנ"ל, 7042/9, עמית אל כרמי, 2.3.1983 (במקרה של Víctor Porter), 7041/1, כנ"ל, 5.5.1983.

²⁹ לדוגמה ראו א"מ, חצ 8789/8, נירגד אל משה"ח, 4.4.1978, וכאן מדווח על שיחה עם Viola.
³⁰ ככל הנראה זה היה המצב גם לגבי בקשותיהם של הדיפלומטים מהשגרירויות הנוספות שהגישו בקשות כאלה. ראו א"מ, חצ 8789/9, נירגד אל משה"ח, 14.11.1978.

³¹ ראו תיאור מפורט של המקרה על סמך חומר ארכיוני של משרד החוץ שנבדק בראשית שנות ה-90: Joel Barroni, "Israel frente a la dictadura militar argentina: El episodio de Córdoba y el caso Timerman", Leonardo Senkman y Mario Sznajder (eds.), *El legado del autoritarismo – Derechos humanos y antisemitismo en la Argentina contemporánea*, Buenos Aires 1995, pp. 325-351. במיוחד עמ' 343-330.

כשהחל להצטבר בשגרירות ישראל מידע מפי קרובי משפחה של חטופים וממקורות קהילתיים – בעיקר דא"א – החלו אנשי השגרירות להפנות לשלטונות בקשות לקבלת מידע על אנשים שונים. בפברואר 1977 פנה השגריר נירגד אל שר הפנים עם רשימה שמנתה 14 שמות של אנשים שנחשבו עצורים. אולם פניות אלה (כפי שנובע מפניית נירגד למשרד ביולי 1977) והבאות אחריהן נבעו מיוזמתו של הצוות בבואנוס איירס וללא הנחיות או קביעת מדיניות מפורשת ומפורטת מצדו של הדרג הבכיר במשרד.³²

מהתיעוד שנבדק עולה שהפעם הראשונה שהשגרירות הגישה רשימה ארוכה לידי גורם שלטוני היה בסוף ספטמבר 1977 כשנירגד מסר לשר הפנים הארגינדי רשימה עם 262 שמות של אנשים שנעצרו או נחטפו ולא נודע על גורלם. ההסבר שנתן נירגד לשר הפנים חושף את הלכי הרוח והחששות הרווחים במשרד החוץ בעניין זה. נירגד הסביר שהוא מרשה לעצמו להגיש לו רשימה זו בגלל הקשר האישי שביניהם כי אם היתה זו הגשה רשמית של שגרירות ישראל היא היתה צריכה לעבור את משרד החוץ ואז היו אומרים שעניין זה אינו נוגע לישראל מכיוון שזהו עניין פנימי ארגוני. ובכל זאת הוא מרשה לעצמו למסור להארגינדי את הרשימה ובשם הדרגים הגבוהים ביותר של הממשל הישראלי, מכיוון שהיא משקפת דאגה של אזרחים ישראלים לגורל יקיריהם.

לדברי נירגד טיעונים אלה שכנעו את השר שקיבל את הרשימה והבטיח לעזור.³³ למעשה החששות שהפנייה של ישראל בעניין החטופים והעצורים היהודים תידחה על ידי שלטונות ארגנטינה, ליוותה את הטיפול כבר בהודעות הראשונות בדבר חטיפת אנשים שהוגשו למשרד החוץ. עובדי המשרד בירושלים היו סבורים, כפי שעשה זאת נירגד בחודשים הראשונים, שאין ביכולתה ובסמכותה של ישראל להתערב בפני השלטונות בעניינם של העצורים והחטופים היהודיים משום שהם אינם אזרחי ישראל.³⁴

נראה שההתעניינות או ההתערבות המאוחרת יחסית בגורל העצורים לא נבעה מחוסר עניין בגורלם של היהודים אלא מחוסר הבנה של מהותה וממדיה של התופעה בפניה הם עמדו. הוכחה לכך משמשת העובדה שכבר מהחודש הראשון עסקו שגרירות ישראל באזור בסיוע לנמלטים יהודים ללא אפלייתם עקב הרקע הרעיוני שלהם. יחד עם זאת ליוותה את הדיפלומטים ההשקפה שמבחינה פורמאלית אין לתביעות הישראליות בפני שלטונות ארגנטינה בסיס אחיזה חוקי (Locus standi) כדי להגיש תביעות או בקשות כלשהן לגבי יהודים אזרחי ארגנטינה שאינם כלל אזרחים ישראלים. אולם אנשי השגרירות הבינו עוד לפני העובדים של המשרד בירושלים שאין אפשרות להחריש בעניין. כמו כן הם נוכחו לראות שפניותיהם לארגנטינים לא נדחות כי עבורם, כדברי הרמטכ"ל Viola באזני נירגד באפריל 1978, ישראל הנה המולדת הרוחנית (Madre patria) של היהודים.³⁵ תובנה זו לקח לה זמן עד שחדרה לתודעתם של עובדי משרד החוץ מחוץ לדרום אמל"ט, הן במשרד הראשי והן בשגרירות שונות באירופה. אולם כפי שקרה עם פניותיהן של שגרירות של מדינות אחרות בבואנוס איירס, שעסקו בנושא וביקשו מידע על גורל נעלמים, גם פניותיה של ישראל הושבו ריקם וזכו לתשובה במקרים של

³² א"מ, חצ 8478/1 "יחסים מדיניים עם ארגנטינה בדרג ממשלתי", שניאורסון, מנהל אמד"ר אל נירגד, 23.2.1977; נירגד אל שניאורסון 19.7.1977 (וכאן הוא מתלונן שאין כלל הנחיות מירושלים על דרכי פעולה בעניין העצורים והנעלמים); כנ"ל 8478/10, ענבר אל משה"ח, 8.3.1977.

³³ א"מ, חצ 8478/10, נירגד אל משה"ח, 30.9.1977.

³⁴ א"מ, חצ 8478/10, א. ערמון, מ"מ מנהל אמד"ר אל לשכת השר, 21.11.1976; נחמיאס אל השגרירות בארגנטינה, 25.1.1977; דניאל טרנופולסקי אל ז. שניאורסון, מנהל אמד"ר, 20.3.1977; ערמון אל השגרירות בארגנטינה, 2.5.1977.

עצורים חוקיים בלבד. מהדוחות שהועברו על ידי השגרירות נובע כי מאז הגשתה של אותה רשימה בספטמבר 1977 הגישו נירגד ודיפלומטים ישראלים נוספים מספר רשימות לבעלי תפקידים שונים שעם אחדים מהם שמרו על קשר תקין ואף ידידותי ושלדעתם היו עשויים להשפיע על שחרור אנשים או על גילוי מידע על גורלם. דוגמה מובהקת לכך היא תוכנה של פגישתו האחרונה של נירגד עם Harguindeguy, בעת הפרידה מתפקידו בארגנטינה. לאחר בקשתו של נירגד להקדים את שחרורם של האסירים ולקבל מידע על הנעלמים, השיב לו שר הפנים שהוא מבטיח לעזור בשחרור יהודים עצורים, אולם שעל הנעלמים אין בכלל על מה לדון.³⁶ אז היתה כבר רשימה בידי השגרירות עם כ-420 שמות מתוכם 293 נעלמים, והיו ידיעות ממקורות נוספים כגון "הליגה נגד השמצה של בני ברית" (Anti Defamation League of Bnai Brith – ADL) ושל "האספה המתמדת למען זכויות האדם" (Asamblea Permanente por los Derechos Humanos) על כ-230 יהודים חטופים נוספים עליהם לא היה כל מידע בשגרירות.

תוצאות דומות היו למגעים שקיים השגריר החדש דב שמורק שהגיש את כתב האמנתו ב-13 במאי 1980. בסוף אוקטובר אותה שנה הגיש לראשונה שמורק, בביתו ובסיועו של הנונציוס האפוסטולי (שגריר הוותיקן) פיו לאגי (Pío Laghi), רשימה של אסירים ונעלמים להארגינדגי. זה האחרון אמר שמטפלים בבדיקת השחרור של האסירים השונים אך דחה על הסף כל טיעון אפשרי בעניין הנעלמים.³⁷

שר החוץ יצחק שמיר, אף הוא העלה את הנושא בפגישותיו באו"ם עם שר החוץ הארגנטיני Camilión בחודש ספטמבר 1981, וכן בפני הנשיא ביניונה (Bignoge) ושר החוץ לנארי (Lanari) בפגישותיו בעת ביקורו בארגנטינה בדצמבר 1982. באותן הזדמנויות הוא הביע את דאגתם של אזרחים ישראלים אודות קרוביהם הנעלמים בארגנטינה ואף הגיש רשימה שמית לשר החוץ. לנארי ניסה לדחות את הרשימה בטענה שהוא אף דחה ולא קיבל את הרשימה שניסתה להגיש לו משלחת איטלקית זמן מה לפני כן. אולם לאחר ששמיר טען שמשימתו היא הומניטארית ושמשימתו היא בשם העם היהודי, קיבל שר החוץ את הרשימה.³⁸

כל פניותיהם של שמורק, במשך שהותו בארגנטינה, ושל שמיר, בפגישות נוספות באו"ם, אל נציגי השלטון הצבאי ואל מנהיגי המשטר הדמוקרטי החדש כולל הנשיא אלפונסין בספטמבר 1984 ועם שר החוץ שלו באוקטובר 1985 בפגישות בארה"ב, העלו חרס.³⁹

תוצאה דומה בעניין הנעדרים היתה גם לפניות הבודדות, ולא ברשימות כוללות, כששמותיהם שורבבו בין שמות עצורים על ידי עובדי השגרירות בכוונה למצוא פרצה או טעות כלשהי שתשחרר פיסת מידע אודותם.⁴⁰ התקווה למציאתה של אי עקביות בדרגים השונים של השלטון התבססה על כך שלעתים, רשימות ובקשות שנדחו על ידי משרדי הפנים או החוץ, התקבלו על ידי גורמים אחרים כגון המשרד לביטחון פנים.

³⁵ א"מ, חצ 8789/8, נירגד אל מזה"ח, 4.4.1978.

³⁶ א"מ, חצ 8789, נירגד אל משה"ח, 16.8.1979.

³⁷ א"מ, חצ 7042/9, שמורק אל משה"ח, 27.10.1980.

³⁸ א"מ, חצ 7042/9, שמורק אל משה"ח 16.9.1981 (תידרוך לנושאים לשיחה של שמיר עם קמיליון); שמורק אל מנכ"ל

משה"ח ומנהל אמריקה הלטינית 2, 17.12.1982.

³⁹ א"מ, חצ 7041/1, ס. עמית אל משה"ח, 1.12.1982; 8819/2, משה"ח אל השגריר בבואנוס איירס, 30.9.1984.

⁴⁰ א"מ, חצ 7042/9, ס. עמית אל משה"ח, 16.4.1982.

הבסיס הפורמאלי לפניות למען אסירים לא חוקיים ודרכי הפעולה שנקטו אנשי משרד החוץ הישראלי שפעלו בארגנטינה התגברו מהר יחסית על הטיעון הדיפלומטי והמשפטי של היעדר "בסיס טיעון" או "זיקה מתקבלת" בעניינם של היהודים אזרחי ארגנטינה. ההסבר על הזיקה הרגשית והמשפחתית בין יהודים אזרחי ארגנטינה ויהודים ישראלים תרמה, ככל הנראה, לשכנועם של הארגנטינים בעניין. על כך ניתן אולי להוסיף טיעונים כגון גישתם האנטי-יהודית של אנשי המגזר הלאומני הקתולי שהחזיק ברסן השלטון שראתה בכל יהודי מעין אזרח זר בפועל או בכוח, או שבדרך הזאת "הציונים עוזרים לארגנטינה להיפטר מאלמנטים לא רצויים". על כך יש להוסיף שראשי השלטון שהיו מתונים יחסית למגזרים אחרים באותו שלטון, חששו שהאנטישמיות תפגע בתדמיתה של ארגנטינה בפני דעת הקהל בארה"ב הנשלטת, לפי התפיסה האנטישמית הבסיסית המשותפת לכל בעלי התפקידים בשלטון הארגנטיני, על ידי היהודים. אולם על כך יש להוסיף את דעתם של אנשי משרד החוץ הישראלי שראו בשחרור עצורים על פי בקשתם מחוזה מיוחדת כלפי מדינות "המחאה השקטה" שניהלו כלפי ארגנטינה. למעשה, מסמכים ותעודות לא מעטים מחזקים את העמדה בדבר הבעייתיות בטיפול ביהודים ללא אזרחות ישראלית שהזדקקו לסיוע בפדיונם. אולם היו שני מקרים של צעירים שנחטפו, ושנשאו אזרחות ישראלית עקב עלייתם ארצה עם משפחותיהם בילדותם בשנות ה-60' וחזרתם לארגנטינה לאחר מספר שנים. אחד המקרים היה הנער מאוריסיו וינשטיין שנחטף ב-18 באפריל 1978. אמנם, בפניותיו הראשונות של אביו, מרקוס וינשטיין, לשגרירות, בסמוך לחטיפה, הוא לא ציין כי בנו נושא אזרחות ישראלית, אולם הוא הסביר בפרוטרוט שהוא היה ישראלי ושבעת שהותו בישראל היה קצין רפואה גדודי. אולם האמירה המפורשת על ידי האב במאי 1982 בפני המזכיר הראשון של השגרירות, אשר חודשים אחדים לפני כן "הגניב" מיוזמתו את שמו של מאוריסיו ברשימה של אסירים, שזה האחרון הינו אזרח ישראלי, לא שינתה במאומה את הטיפול שניתן למקרה.⁴¹

לתוצאה דומה זכה המקרה של הנערה אלחנדרה חימוביץ' שנחטפה ב-1 ביוני 1976, אשר בנוסף להיותה אזרחית ישראלית אחיה ואחותה המבוגרים ממנה היו כבר בישראל, ויתר המשפחה היתה בהכנותיה האחרונות לקראת החזרה לישראל.⁴² יחס זה כלפי אזרחים ישראלים בולט לעומת המסע המוצלח שניהלה שגרירות ישראל וממשלתה בשיתוף עם שגרירות ארה"ב וגורמים עולמיים נוספים בשחרורו של העיתונאי היהודי חקובו טימרמן שנחטף ב-15 באפריל 1977 ושוחרר ב-25 בספטמבר 1979, ושמקרהו הוזכר לעיל. צוות השגרירות הרגיש שהם פועלים בתחומים אלה ללא הנחיות וללא הוראות ממשרד, לפחות בשנתיים הראשונות לאירועים. בדרך כלל הם זכו לגיבוי במעשיהם גם כש"חרגו", כאמור, מהנתיב הפורמאלי של ההגנה הקונסולארית שניתנת על ידי מדינה על אזרחיה בלבד, ופרשו את חסותם de facto על יהודים לא ישראלים. אולם בשני מקרים המלצותיהם של השגרירים לפעולה תקיפה יותר בפני שלטונות ארגנטינה למען בעיית הנעלמים הכאובה, נדחו על ידי ירושלים. האחד היה כשרם נירגד המליץ ב-1978 לנצל את מעמדה המיוחד של ישראל בפני ארגנטינה בגלל הקשרים הכלכליים והאסטרטגיים ביניהן שנוצרו, בין היתר, ממכירת ציוד צבאי מתוחכם. הוא

⁴¹ א"מ, חצ 7042/9, עמית אל משה"ח, 16.4.1982, 10.11.1982.

⁴² בין הניסיונות שנעשו להשיג מידע עליה, על פי המלצתו של נספח צה"ל בארגנטינה נעשתה פנייה מטעם הרמטכ"ל הישראלי אל ראשי הצבא בארגנטינה (אחיה של אלחנדרה היה אז קצין צה"ל), אף היא ללא הועיל. א"מ, חצ 8478/10, בין שניאורסון לנירגד, 8.12.1977, 9.12.1977.

ביקש לנצל מעמד זה ולהפעיל לחץ לשינוי המדיניות הארגונית הפרו-ערבית ופרו-אש"ף במישור הרב צדדי של הארגונים הבינלאומיים. באותה נימה הזכיר נירגד את הצורך בלכונם את התעמולה האנטישמית וביטוייה מפי בעלי דרגים שונים בשלטון, לשחרר עצירים וחסופים יהודים אשר סובלים מאנטישמיות בכלאם ושעל האחרונים אין כל מידע. מעבר לרצונו להפעיל את כוח ההשפעה הפוטנציאלי שהוא סבר שיש בידי ישראל, הוא אף ביקש שתיתן הוראה מישראל לנציגי הגורמים השונים הפועלים מטעמה בארגוניתה כדי שיתאמו אתו פעולה וכך לנסות ולהשיג מטרות אלה. התשובה שקיבל לבקשתו זו היתה שלילית.⁴³

מתוך החומר שנבדק ניתן להבין שאחד השיקולים לדחיית בקשתו נבע מההערכה על הסיכון הקיים בשימוש בנקודות כוח אלה להשפעה בזירה הפוליטית. ב-1978 ובראשית 1979, בעת ההתלקחות של הסכסוך בין ארגוניתה וצ"לה, שתיהן קנייניות נשק ישראל, רמזו מספר מפקדים של הצבא והמשטרה הארגוניים שהמכירות לצ"לה עלולות להזיק ליהודי ארגוניתה.⁴⁴ אולם התייעוד שנבדק אינו פורש את כל הטיעונים שנלקחו בחשבון בהחלטה לדחות את הצעת נירגד. המקרה השני היה החל מסוף 1982. באותם חודשים ממשלת איטליה החלה להפעיל לחץ דיפלומטי על ארגוניתה לגילוי גורלם של כ-300 נעדרים איטלקיים. גם ממשלות ספרד, גרמניה, צרפת, שבדיה והוטיקן עשו פעולות שונות בכיוון דומה. בנובמבר 1982 ביקש השגריר דב שמורק שיארגנו בישראל פנייה של משפחות ישראליות אל נשיא המדינה ובעקבותיה שיוורו לו להפעיל לחץ על ממשלת ארגוניתה בעניין. הוא מצדו היה נותן פרסום לדבריו אל ממשלת ארגוניתה ולפעולותיה של ישראל למען הקורבנות במשך שנות השלטון הצבאי. שמורק חזר מספר פעמים על בקשתו אך ללא מענה. למעשה חודש לאחר פנייתו בנדון התרחש ביקורו של שר החוץ שמיר בבואנוס איירס, ואי ההיענות להצעתו של שמורק ושמירת הקו שננקט מראה על החלטה ברורה של משרד החוץ.⁴⁵

שמורק היה מודע לדימוי הגרוע שהולך ונוצר לישראל בדעת הקהל הדמוקרטית בארגוניתה בגלל אי הוספתה של תגובה ציבורית ישראלית על פעולותיה השקטות. מתוך סקירה שוטפת בדיווחו לירושלים משתמע שפגישתו של שר החוץ יצחק שמיר עם שגריר ארגוניתה בישראל במאי 1983, בה הוא שאל על גורל הנעלמים היהודים וביקש להביא את המתים לקבר ישראל, לא זכתה לכל תהודה ציבורית לעומת הדחייה של דיון בכנסת בעניין הנעלמים (דיון שבסופו של דבר התקיים ביולי אותה שנה) והפרסומים בעיתונות בארגוניתה על הצהרותיו כביכול של ראש הממשלה מנחם בגין שבעיות אלה, של פגיעה בזכויות האדם, הינן עניין פנימי של ארגוניתה, דבר אשר פגע בתדמיתה של מדינת ישראל. חודש לאחר מכן הוא מציין את התהודה השלילית לה זכתה בארגוניתה דחייתו הפומבית של שר הביטחון משה ארנס את ההצעה להטיל חרם על מכירת נשק לארגוניתה, והספק שהוא הטיל באמיתות עדותו של ח"כ דרור זיגרמן על גורל הנעלמים. דבריו אלה זכו לתגובה קשה במיוחד בעיקר בקרב חוגי ההורים של הנעלמים.⁴⁶

ישראל בזירת הטיפול בהפרת זכויות האדם בארגוניתה

⁴³ ראו חילופי דברים בין נירגד לענוג: א"מ, חצ 8789, 21.9.1978, 17.10.1978, 1.11.1978, 2.11.1978.
⁴⁴ ראו לדוגמה א"מ, חצ 8789, נירגד אל משה"ה, 26.1.1979, אם תיאור הצהרות עם איומים על יהודי ארגוניתה בקשר למכירת נשק לצ"לה על ידי ישראל.

⁴⁵ א"מ, חצ 7042/9, דב שמורק אל מנחם כרמי, מנהל אמריקה הלטינית 2, 4.11.1982, 5.11.1982, 10.11.1982, 11.11.1982.

שגרירות ישראל לא היתה היחידה בבואנוס איירס שטיפלה בפגיעה באזרחים על ידי הכוחות המזוינים בארגנטינה. קרובי המשפחה של הנפגעים פנו גם לשגרירויות זרות בבקשת סיוע במצוקתם לעומת חוסר המענה של המערכת המשפטית או השלטונית לבקשותיהם לדעת על גורל יקיריהם. החל ממאי 1978 החלו להתקיים פגישות בהשתתפות נציגיהן של שגרירויות ממספר מדינות שהסכימו להירתם לעניין. בשלבי הדיון השונים הצטרפו השגרירויות של: איטליה, ארה"ב, בלגיה, בריטניה, הולנד, ישראל, מערב גרמניה, נורבגיה, ספרד, צרפת, שוודיה וקנדה. בפגישות אלה הדיפלומטים השוו את רשימות הנפגעים – אסירים או נעדרים – שהיו ברשותם, החליפו מידע על דרכי הטיפול ותיאמו ביניהם את הפניות לשלטונות כדי שלא יפנו שתי שגרירויות למען אותו אדם. כמעט כל השגרירויות הללו התערבו למען אזרחי מדינותיהן ולמען אנשים שנענו בבקשותיהם לקבל אשרות כניסה אל אותן מדינות. מהמידע המועט שיש בחומר שנבדק ניתן להבין כי מדינת ישראל זכתה למעמד מועדף לעומת האחרות בהיענות לשחרור אנשים מהכלא על בסיס של "אופציה". מידת חשיבותו של המחקר ההשוואתי בנושא זה רבה מאוד משום שהוא יאפשר הערכה נכונה את פעילותה של שגרירות ישראל למען הנפגעים ואת מרחב התמרון שהותירו לה השלטונות לעומת השגרירויות האחרות.⁴⁷

פעילותה של שגרירות ישראל למען נפגעי השלטון הצבאי זכתה, ככל הנראה, להוקרתם של הכוחות הדמוקרטיים בארגנטינה שחזרו לשלטון לאחר שאנשי הצבא נטשו אותו. בדצמבר 1984 פנו אל השגריר שמורק שני משפטנים בכירים: חוליו סטרסרה (Julio Strassera) שהיה התובע הראשי במשפטים נגד ראשי "החונטות" ולואיס מורנו אוקמפו (Luis Moreno Ocampo) המזכיר המשפטי של התביעה הכללית של בית המשפט העליון. בפיהם היו דברי הערכה בשם ממשלת ארגנטינה הדמוקרטית על פעולתה של השגרירות, יחד עם שגרירויות ספרד, איטליה וארה"ב, למען ההגנה על זכויות האדם בעת המשטר הצבאי. על בסיס עמדה זו הם באו לבקש חומר ממשפט איכמן שיבסס את דחיית הטיעון של "מילוי פקודות" בהפרת זכויות אדם.⁴⁸ שבועות ספורים לאחר מכן ביקר בשגרירות עורך דין ראבובסי (Rabosi), מזכיר המדינה לענייני זכויות אדם, ומסר לשגריר ביד עותק של הדו"ח הסופי של ועדת החקירה CONADEP, כאות הוקרה של ממשלת ארגנטינה על פעילותו של שגריר ישראל בנושא זכויות האדם בימי המשטר הצבאי.⁴⁹

נושאים נוספים שטופלו בשגרירות

המציאות בארגנטינה הציבה בפני צוות השגרירות בארגנטינה אתגרים נוספים שדרשו מהם תשומת לב:

אנטישמיות

הפעילות האנטישמית שהופנתה בעיקר כנגד היהודים במקום קיבלה תנופה חשובה בעת שלטונה של איסבל פרון (Isabel Perón) והשר לופס רגה (López Rega) שהיה האיש החזק בתקופתה ואף הקים כוחות פרה-צבאיים ימניים שתקפו את השמאל ואת היהודים. עם ההפיכה הצבאית

⁴⁶ א"מ, חצ 7041/2, בין שמורק לכרמי, 10.5.1983, 17.5.1983; חצ 7042/9, עמית אל כרמי, 7.7.1983.
⁴⁷ ראו א"מ, חצ 7042/4, מכתבים מאת שגרירויות שונות ורשימות נעדרים בהם טיפלו. כמו כן, קוריאל אל מחלקה קונסולארית, 15.6.1978.

⁴⁸ א"מ, חצ 8819/2, שמורק אל משה"ח, 18.12.1984.

⁴⁹ א"מ, חצ 7042/10, שמורק אל גור-אריה, סמנכ"ל לאמריקה הלטינית, 8.1.1985.

הבטיחו השליטים החדשים, שהיו מודעים לנזק שהאנטישמיות גורמת לדימויה של ארגנטינה בארה"ב ובאירופה, שהם ירסנו את התופעה. בשנים הללו יצאו לאור פרסומים וכתבי עת אנטישמיים, חלק מאנשי השלטון הביעו עמדות אנטישמיות ישירות או עקיפות, ואף התרחשו מדי פעם התקפות פיסיות כנגד מוסדות יהודיים.⁵⁰

בכל הפעולות של צוות השגרירות ואף של שר החוץ בעת פגישותיו עם אנשי הממשל הארגנטיני, והמחאות שהם השמיעו בגלל תופעת האנטישמיות, אף פעם לא נטען לעומתם שאין זה עניינם של הדיפלומטים הישראלים. אדרבא, הם ראו בישראל ונציגיה בארגנטינה את "השופט" למידת האנטישמיות והגורם שביכולתו להשפיע על העולם המערבי במציאתה של ארגנטינה חפה מפשע זה. השגרירות היתה מאוד מודעת לכוחה בעניין והפעילה אותו באופן גלוי בשיחות ישירות עם ראשי הצבא והשלטון בדבר הצורך לרסן את התופעה. סיסמתם החוזרת של נירגד ושמורק היתה שהעולם, קרי ארה"ב ויהדות ארה"ב, יקבלו את העמדה כי ארגנטינה אינה אנטישמית כשינקטו בה פעולות ממשיות ופומביות למניעתה. אולם מעשיו של השלטון למניעת האנטישמיות היו מועטים ולא יעילים.⁵¹

בנוסף למחאות מפני פעילות אנטי יהודית ישירה, אנשי משרד החוץ נרתמו גם לפעילות נגד החלתה ב-1980 של הוראת הדוקטרינה הקתולית בבתי הספר התיכונים הממשלתיים במסגרת מקצוע האזרחות במתכונת מחודשת. למרות ויכוחים פנימיים בין בעלי תפקידים שונים במשרד החוץ בשאלה האם הטיפול בנושא זה ייחשב כהתערבות "בענייני הפנימיים" של ארגנטינה, שגריר ישראל דן על נושא זה עם מפקדי צבא, עם שר החינוך שקידם את הרעיון, ואף ניסה לגבש חזית משותפת עם הנוציוס האפוסטולי בבואנוס איירס שהתנגד לתכנית.⁵²

קשרי מסחר

השגרירות טיפלה בקשרים המסחריים ברמה של המדיניות הכללית, תוך נסיון לקדם את הסחר בין המדינות, ובעיקר הרכישות בישראל. השגריר לא היה מעורב ישירות בעסקות השונות וביניהן עסקות הציוד הצבאי ומסגרות ההכשרה לשימוש באותו ציוד, עניינים שהיו בטיפולם של נספחי צה"ל ונציגי החברות הישראליות. אולם לשגריר היתה מעורבות פעילה בקידום הכללי ובחיזוק הקשרים עם בעלי ההכרעה בהחלטות הרכישה.

היחסים הרב-צדדיים

חיכוכים רציניים בין ישראל לבין ארגנטינה התרחשו לאור התבטאויותיהם של נציגי ארגנטינה והצבעותיהם במסגרות בינלאומיות בעד העמדות הערביות בכלל ושל הפלסטינים בפרט. בימי השלטון של איסבל פרוץ היתה התקרבות של ארגנטינה עם ארצות ערב בפרט עם לוב, בצורה שהדאיגה את הדיפלומטים הישראלים שאף הגיעו לחשוש מאיום של ניתוק יחסים. השלטון

⁵⁰ ראו לדוגמה דוחות שונים מאת נירגד בשנים 1974 ו-1975, א"מ, חצ 6477/2 "הקהילה היהודית".
⁵¹ ראו לדוגמה דו"ח על פגישה של נירגד עם מפקד חיל הים Massera בה נידונה האנטישמיות בחילות השונים ובמסגרת: א"מ, חצ 8478/1, 25.8.1976. ראו גם דו"ח על שיחה של שמורק עם קבוצת גנרלים: א"מ, חצ 8794/4 "קשרים עם ארגנטינה בדרג ממשלתי", שמורק אל משה"ח, 6.2.1981; 12.6.1981 (וכאן מסופר על מחאה שהגישה השגרירות עקב הצהרה אנטישמית של קצין במסגרת); חצ 7042/9 שמורק אל משה"ח, 16.9.1981 וכאן ממליץ ששר החוץ שמיר ידון בניו יורק עם שר החוץ של ארגנטינה, גם על האנטישמיות ועל חוסר המעש של ממשלת ארגנטינה.

הצבאי שינה את הכיוון והקשרים הגלויים עם לוב פסקו, אולם השליטים החדשים ניסו להתקרב אל ארצות ערב ואל אש"ף. בהופעותיהם בבמות בינלאומיות כגון בעצרת הכללית או בוועדה לזכויות האדם של האומות המאוחדות, וכן בכינוסים של ארגון המדינות הבלתי מזדהות, נציגי ארגנטינה נשאו נאומים בעד העמדה הפלסטינית והצביעו יחד עם מדינות ערב נגד ישראל. גם בתחום זה לחציהם של שגרירי ישראל על הדרג הגבוה ביותר של ממשלת ארגנטינה לא הועילו ומדיניות זו לא השתנתה.

הסברה יהודית וציונית

השלטון הצבאי שהשתלט על ארגנטינה במרס 1976 התכוון להשליט סדר חדש במדינה. לשם כך ועל פי תפיסתו, היה עליו להכיר את כל ההתארגנויות שהיו יכולות לפתח התנגדות כלפיו. בחודש יוני 1976 התגלתה בעיר קורדובה קבוצה של פעילי מחתרת שמאלנים שהיו קשורים בעבר בתנועת נוער ציונית סוציאליסטית. חששם של אנשי השלטון פן האידיאולוגיה הציונית מטפחת את התנועות המחתרתיות והשקפותיהן המהפכניות, וכן נטייתם האנטישמית שהובילה אותם להאמין להאשמות, שהפצתן התחזקה באותה תקופה, על הכוונה היהודית להשתלט על ארגנטינה ובמיוחד על חבלי הפטגוניה שבדרום, העמידו בסכנה את קיומה של כל פעילות ציונית בארגנטינה ובמיוחד של תנועות הנוער שלה. לאור התפתחות זו החל השגריר רם נירגד לקיים שיחות עם מפקדי הצבא והמשטרה ולהסביר להם את מהותה של הציונות. טיעונו היו שלמעשה אין בכוונתה של הציונות לחולל מהפכה בארגנטינה, הרי היא תנועה לאומית יהודית השואפת לעודד הגירת היהודים לישראל. המידע שהוא מסר הופץ בקרב הקצינים השונים במהירות והתנועות, כמו יתר הפעילות הקהילתית היהודית באותן שנים, לא נפגעו ואף לא הופרעו.⁵³ אולם זה לא מנע מעצרים של מספר יהודים שככל הנראה נתפסו כדי לחקור אותם תחת עינויים על הפעילות היהודית הפנימית, על הפעילות הציונית ועל התארגנויות אפשריות להגנה עצמית. נושאים אלה שימשו גם מוקד לחקירה, ובאותן שיטות, של יהודים שנעצרו בחשד לפעילות חתרנית.⁵⁴

הערכת המעשים והאפשרויות

הערכה זו מחייבת התבוננות בראייה השוואתית על פעילותן של השגרירויות המועטות שפעלו למען הקרבנות של הדיכוי בארגנטינה באותן שנים. מתוך החומר התיעודי המועט שיש במקורות שנבדקו בנושא זה, נוצר הרושם שמאמציהם של הדיפלומטים הישראלים למען הצלת אנשים ולמען בירור מידע על נעלמים בתקופה המשמעותית שבה אולי אחדים מאלפי הנעלמים היו בחיים (ככל הנראה עד סוף 1981 או ראשית 1982), לא נפלו מהמאמצים של עמיתיהם מהשגרירויות הנוספות שטיפלו בנושא. בבחינת התוצאות יתכן ואלה של שגרירות ישראל היו מהגבוהות מבין כולן.

⁵² ראו דיון בין מנדס - שגריר ישראל באיטליה, דוד אפרתי - מנהל מחלקת הקשר עם כנסיות, ונירגד בחודשים מאי אוגוסט 1979 בא"מ, חצ 8789/9. כמו כן ראו חצ 8794/19, ענבר אל משה"ה, 13.3.1980, וכאן הוא מדווח על הודעת שר החינוך על ביטול התכנית להוראת האזרחות והמוסר הקתולי.

⁵³ ראו דוחות על שיחותיו של נירגד עם מפקד הצבא Viola, מפקד חיל הים Massera ועם שר הפנים Harguindeguy, א"מ, חצ 8478/1, 17.8.1976, 24.8.1976, 25.8.1976.

⁵⁴ ראו בדו"ח הוועדה הבין משרדית, עדותו של דניאל פלדמן, שניתנה בירושלים ב-7.5.2001.

מתוך החומר התיעודי שנבדק כאן ניתן להגיד בבירור ששגרירות ישראל והסוכנות היהודית פיתחו פעילות רחבה למען הצלתם של יהודים ובני משפחותיהם שהיו בסיכון וסייעו להם כדי שלא יפלו בידי השלטון. הדבר נכון גם לגבי האנשים שהיו כלואים בבתי סוהר חוקיים. במאמצייהם הללו הדיפלומטים הישראלים ניצלו את מערכת היחסים שפיתחו בעמל רב עם דרגים שונים בצבא עוד בימי המשטר האזרחי הדמוקרטי, ושעם ההפיכה ב-1976 תפסו כמעט את כל הרבדים של השלטון.

יחד עם זאת אותו תיעוד אינו מאפשר לקבוע באופן חד משמעי שננקטו כל האמצעים ונוסו כל ההליכים האפשריים שיתכן ועמדו אז לרשות ישראל כדי לנסות ולהשיג מידע על גורלם של יהודים שנחטפו ונכלאו במקומות מעצר לא חוקיים. גם לא ניתן לקבוע בוודאות שמוצו כל האפשרויות במאמצים להשתדל למען הצלתם של אחדים מהם, גם אם הסיכויים שמהלכים אלה יוכתרו בהצלחה היו קלושים.